

⁵ Thurow L. C. *The Future of Capitalism: How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*. — London: Nicholas Brealey, 1996. Lietuvos spaudoje šiuo klausimu man kol kas pavyko aptikti tik publicistinių straipsnių, perpasakojančių Vakarų spaudos straipsnius. Akivaizdu, kad šie procesai Lietuvos ateičiai turės milžiniškos įtakos — jei Vakaruose tikrai artėja nauja milžiniška socialinių konfliktų banga, tai Vakarai patys bus tais vidiniais konfliktais užimti ir tada jiems mažai rūpės, kokius čia konfliktus organizuos Rusija. Žr.: *Naujoji industriinė revoliucija* // Diena. — 1996. — Spalio 14. — Nr. 241. — P. 4.; *Toli pažengusių valstybių laukia socialinis nuosmukis* // Lietuvos aidas. — 1996. — Rugpjūčio 7. — Nr. 153. — P. 7.; Knyga „*Ekonomikos siaubas*“ sukrėtė visą Prancūziją: Išskirtinis rašytojos Viviane Forrester interviu „Lietuvos rytui“ apie totalinę nedarbo grėsmę // Vartai: „Lietuvos ryto“ ekonomikos priedas. — 1997. — Kovo 27. — Nr. 27. — P. 21.; Sorosas G. *Kapitalizmo grėsmė* // Lietuvos aidas. — 1997. — Vasario 13. — Nr. 30. — P. 13; Vasario 14. — Nr. 31. — P. 11.

ROMUALDAS KACEVIČIUS

APIE TRIS NACIONALIZMUS: SU SIMPATIJA, BET KRITIŠKAI*

Nenuostabu, kad Anatolio Lieveno knyga *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva — kelias į nepriklausomybę* (originalus pavadinimas „The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence“) jau susilaukė ir neabejotinai ateityje susilauks pačių įvairiausių, dažnai prieštaringų vertinimų. Vieni autoriai jau ją paskubėjo pavadinti „antibaltiška“, kartu visgi pabrėždami, kad kiekvienas „einantis į Europą lietuvis turi ją paskaityti“. Kiti, nepatikliai prisimindami autoriaus kilmę, tiesiog abejojo šio „bešaknio kosmopolito“ sugebėjimais suprasti mažų tautų, gyvenančių „mirtiname“ bei nuolatiname kultūrinio ir tautinio savitumo praradimo pavojuje, istoriją. Vis dėlto, atrodo, dauguma recenzentų sutinka, kad A. Lieveno knyga — tai iš esmės *tipiškai vakarietiškas* požiūris į tris Baltijos tautas, jų istorinę praeitį bei dabartį.

Tokia išvada perša mintį, kad autorius iš esmės laikosi daliai Vakarų visuomenės būdingo stereotipinio požiūrio į Baltijos tautas, ku-

* Lieven A. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva — kelias į nepriklausomybę*. — Vilnius: Baltos lankos, 1995. — xlix, [1], 475 p. — Iš anglų kalbos vertė Rasa Asminavičiūtė, Aušra Čižikienė.

ris paprastai keičiasi pagal tarptautinės politikos konsteliaciją: nuo visiško abejingumo iki tėviškai geranoriško (pabaltijiečiai, nuoseklūs laisvės kovotojai, įveikę baisųjį komunistinės imperijos milžiną) arba neigiamo ar net priešiško, kuomet manoma, kad Baltijos tautos — tai užkietėję nacionalistai, tradicionalistai, antisemitai, kamuojami visokių fobijų bei tautinės neapykantos. Savo knygoje A. Lievenas vengia panašių samprotavimų ir niekuo nepagrįstų vertinimų. (Šią A. Lieveno nuostatą akcentavo Czeslawas Miloszas, parašęs viena pirmųjų atsiliepimų apie knygą, pavadintą *Baltijos permainos ir poslinkiai*. Recenziją 1994 m. 1–2 numeriuose perspausdino savaitraštis *Atgimimas*) Mūsų autoriaus nuomone, „...simpatija paremta kritika yra geriau už keistą geranoriško, veidmainiškos retorikos ir abejingumo mišinį, kuris toks būdingas Vakarų požiūriui į šį regioną“. Taigi A. Lievenas pirmiausia *kritiškai* savo paties kultūrinei aplinkai ir joje išsisknijusiems stereotipams.

Toks kritiškumas leido autoriui, skirtingai nei daugeliui kitų vakarų žurnalistų, politikų ar net tyrinėtojų, Pabaltijo tautų ir valstybių nesusplakti į „vieną daiktą“ ir nelaikyti jų tapačiomis. Nepaisant tam tikro istoriškai susiformavusio regiono bendrumo (Rusijos, o vėliau sovietinėje imperijoje visi trys kraštai laikyti labiausiai europietiškais pakraščiais, imperijos „vakarais“, o atkūrus valstybingumą — „tiltu“ tarp Vakarų ir Rusijos), A. Lieveno manymu, Pabaltijo šalys yra gana skirtingos ir ateityje gali „išgyventi labai skirtingus likimus“. Todėl, stengdamasis pagrįsti tokią prielaidą, autorius daug vietos knygoje skyrė trijų tautų politinės, socialinės bei kultūrinės raidos nuo pat seniausių laikų ypatumams aprašyti. (Nevengiama net tokių „slidžių“ moksliniu požiūriu temų kaip tautinio charakterio analizė.) Dėl tos pačios priežasties valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo procesas analizuojamas, pateikiant platų politinį, socialinį bei kultūrinį kontekstą, neapsiribojant vien tik formaliu tikslu nuosekliai atpasakoti ir palyginti kovos už nepriklausomybę eigą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1987–1992 m.¹

Atrodo, kad A. Lieveno pagrindinis tikslas — suprasti, koks yra *politinės bei socialinės sistemos modernizacijos fonas* trijose panašiose, bet anaip tol neidentiškose visuomenėse ir *kaip įmanomas stabilios demokratinės politinės sistemos susiformavimas* Baltijos kraštuose. Nepaisant išorinių panašumų, autorius pirmiausia pasistengė

paryškinti vykstančių procesų skirtumus bei specifiką. Anot A. Lieveno, ši jo knyga — tai „studija apie politiką ir politinę kultūrą“. Todėl istorinis, socialinis, kultūrinis, politinis kontekstas, kuriame vyksta kova už valstybingumo atkūrimą, autoriui svarbesnis nei pats nepriklausomybės paskelbimas ar santykių su Maskva peripetijos.

Kita vertus, A. Lievenas taip pat nuosekliai kritiškai vertina ir Baltijos tautų tarpukario valstybingumo istoriją, ypač to meto politinį (valdžios) elitą bei visuomenėje dominavusią ideologiją — nacionalizmą. Jo manymu šiam laikotarpiui būtina skirti ypatingą dėmesį, nes 1918–1940 m. nepriklausomybės patirtis buvo vienas svarbiausių veiksnių, formavusių ir naujojo Baltijos šalių politinio elito mentalitetą. (Deja, patys pabaltijiečiai šį laikotarpį dažniausiai vertina pernelyg egzaltuotai.)

Gana kritiškas tautinių valstybių, atsiradusių žlugus imperijoms Vidurio ir Rytų Europoje, vertinimas apskritai būdingas anglosaksiškai istoriografijai, kuri, be jokios abejonės, įtakojo ir mūsų autorių. (Ketvirtajame knygos viršelyje rašoma, jog A. Lievenas — ne tik žurnalistas (pridursiu — puikus), bet ir profesionalus istorikas.) Šios istoriografinės mokyklos autorių teigimu, vienu svarbiausiu konstituojančiu ir konsoliduojančiu postimperines visuomenes elementu laikytinas *nacionalizmas*. Tiesa, ši sąvoka mokslinėse studijose jokios pejoratyvinės prasmės neturi. Ji vartojama ypatingam bendruomenės kultūrinio identiteto, ideologijos ir valstybės tipui apibūdinti. (Čia vertėtų prisiminti tokius autorius kaip Hughas Seton-Watsonas, Josephas Rotschildas, iš jaunesnės kartos — George'as Schöpflinas.)

Taigi nacionalizmas padėjo sukurti ar atkurti nepriklausomas tautines valstybes, o praradus valstybingumą — atsispirti sovietizacijai. Kita vertus, labiau „uždaro“ — etninio arba etnolingvistinio — nacionalizmo dominavimas visuomenės sąmonėje, kur priklausymas tautinei bendruomenei buvo pagrįstas bendra kilme, kalba, papročiais, o ne bendra pilietine ir politine kultūra, neskatino visuomenės demokratizacijos procesų, tautinių mažumų integravimo į politinę sistemą ir pilietinės visuomenės formavimosi. Galiausiai, veikiant nepalankioms vidaus ir tarptautinėms sąlygoms, šios ideologijos viešpatavimas atvedė prie visiško demokratijos diskreditavimo ir palengvino autoritarinių politinių režimų įvedimą ir jų priėmimą tarpukaryje.

Iš esmės A. Lievenui pavyko parodyti prieštarinę nacionalizmo vaidmenį Baltijos tautų istorijoje (žr. skyrelį *Isivaizduojamos tautos: kultūrinio atgimimo ciklai*, P. 114–135). Jo manymu, ir postkomunistinėse visuomenėse nacionalizmas atlieka ypač reikšmingą socialinę funkciją: „...vien tik nacionalizmas gali pažadinti ciniškiems ir iliuziją praradusiems žmonėms auکوјimosi bei bendro tikslo dvasią“. Kita vertus, etnonacionalizmas kelia grėsmę naujai atsikūrusių valstybių bei visuomenių demokratizacijai, saugumui bei stabilumui. Autoriaus žodžiais, Baltijos šalių saugumas priklauso ne tik nuo „tarptautinių įvykių, kurių Pabaltijo šalių vadovai kontroliuoti negali, bet ir nuo vidinės etninės rimties, už kurią jie atsako“ (P. xli). Todėl dėsninga, kad knygoje tiek daug vietos skirta valstybių tautinei politikai, tautinių mažumų problemai, pilietybės įstatymų aptarimui ir pan. (P. 182–223, 285–329).

Neabejotinai integruotos į politinę sistemą ir lojalios tautinės mažumos, turinčios visas kultūrinės bei pilietinės ir politinės raidos valstybėje galimybes, neįaučiančios diskomforto ir diskriminacijos, yra svarbus Baltijos valstybių saugumo ir stabilumo veiksnys. Turint omenyje dalies Rusijos politikų norą eskaluoti rusų mažumos, gyvenančios vadinamajame „artimajame užsienyje“ klausimą, jos integravimo tikslas tampa dar svarbesnis. Sėkmingai sprendamos tautinių mažumų problemą Latvija, Lietuva ir Estija taptų patrauklesnės vakarams. Tai visiškai suprantama. Kartu reikia atsiminti, kad realiame gyvenime tautinių mažumų integracija yra ir gana ilgas ir sudėtingas procesas, o bandymai ją paskubinti, neatsižvelgiant į konkrečias socialines sąlygas, gali turėti visiškai priešingas, dažnai neigiamas pasekmes. Vienas svarbesnių trims visuomenėms būdingų vidinių veiksnių, apsunkinančių tautinių mažumų integraciją, yra tautinių daugumų ir mažumų galvosenoje vyraujantis etnonacionalizmas. Tautinės mažumos atstovus tai stumia link uždaro, atsiribojimo nuo politinės sistemos, kuri laikoma diskriminacijos įrankiu daugumos rankose. Kita vertus, tautinės daugumos dažnai pilietinę integraciją tapatina su kultūrine ir tautine mažumos asimiliacija. Žinoma, tai visiškai nereiškia, kad pilietinė ir politinė integracija Baltijos šalyse negalima. Pagrindiniais integraciją skatinančiais veiksniais galėtų būti dvišaliai susitarimai „nepolitizuoti“ mažumų problemos (geras pavyzdys — Lietuvos ir Lenkijos susi-

tarimais); sėkmingas ekonominių bei socialinių reformų įgyvendinimas ir galimybė tautinėms mažumoms pasinaudoti jų rezultatais bei valstybių, visuomenių „atvirumas“ Vakarams (tai keltų tautinėms mažumoms pasitikėjimą egzistuojančia politine sistema ir didintų norą į ją integruotis); Vakarų demokratijose vyraujantis neigiamas požiūris į valstybinę kultūrinės ir tautinės asimiliacijos politiką.

Reikšminga ir dar viena autoriaus nuostata. Kritiškas tarpukario valstybingumo patyrimo vertinimas bei padidintas dėmesys tautinių mažumų problemai skatino A. Lieveną tris Baltijos šalis analizuoti kaip *multikultūrinį* regioną. Taip knygoje atsirado skyrelis, pavadintas *Dingusieji atlantai: pusiau užmirštos Pabaltijo tautos* (P. 136–181). Autorius pademonstravo istoriko kompetenciją, aiškindamas sudėtingus ir dažnai skaudžius regiono lenkų, vokiečių bei žydų santykius su moderniuoju pabaltijiečių tautiškumu. Moksliniu požiūriu korektiški A. Lieveno samprotavimai tik patvirtina mintį, kad norint kiek galima objektyviau suprasti skirtingų kultūrinių ir tautinių tradicijų multikultūrinėse visuomenėse raidą, būtina jas tyrinėti neizoliuotai, bet glaudžiai tarpusavyje sąveikaujančias.

Nors nacionalizmas dėl savo ypatingos reikšmės trijų Baltijos tautų istorijoje ir yra viena svarbiausių A. Lieveno knygos temų, joje daug vietos skirta ir kitoms ne mažiau įdomioms ir intriguojančioms problemoms, kurias aptarti tiesiog neleidžia trumpa recenzijos apimtis. Visgi vienas klausimas, manau, vertas bent jau trumpų komentarų bei pamastymų. Knygoje gausu autoriaus samprotavimų apie politinės sistemos modernizacijos bei ekonominių reformų perspektyvas Baltijos kraštuose. Skaitytojas taip pat turi gerą galimybę palyginti modernizacijos raidą po 1918 ir po 1990 m. (Tiesa, chronologiškai knygos pabaigą žymi 1992 m. įvykiai, kuomet ekonominės ir socialinės reformos tik prasidėjo, o jų pasekmės bei rezultatai dar nespėjo išryškėti. 1994 m. parašytoje knygos pratarmėje fragmentiškai apibendrinami paskutiniųjų metų pasikeitimai.) Pirmuoju laikotarpiu politinė modernizacija visuose kraštuose baigėsi nesėkmingai: nestabilias demokratijas pakeitė palyginti švelnus autoritarizmas. Ekonominėje ir socialinėje visuomenių raidoje, nepaisant netolygaus vystymosi ir įvairių sunkumų, būta žymių laimėjimų. Šiuo metu sąlygos Vakarų tipo demokratinei politinei sistemai įsigalėti Baltijos šalyse palankesnės — pirmiausia

dėl išaugusio tarptautinio demokratijos prestižo. Antra, tik gili visuomenių demokratizacija Baltijos tautoms gali atverti kelius į Vakarų Europos ekonomines ir saugumo sąjungas. Šių veiksmų įtakojamas šiandieninis trijų tautų visuomeninis-politinis elitas labiau linkęs dalyvauti „demokratiname politiniame žaidime“ nei jo pirmtakas. (Kita vertus, daliai visuomenės vis dar būdingos antimodernistinės nuostatos, nes vesternizacija dažnai siejama su tautinio identiteto praradimu.) Tuo tarpu ekonominės ir socialinės transformacijos tempai kur kas lėtesni. Manychiau, jog galima kalbėti apie politinės ir ekonominės modernizacijos Baltijos valstybėse tam tikrą asimetriją. Todėl politiniam elitui teks spręsti ne tik „etninės rimties“, bet ir kitą, ne mažiau sudėtingą uždavinį — kaip užtikrinti „socialinę rimtį“.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad Anatolio Lieveno knyga — puikus istorinės-politinės ir net politologinės publicistikos pavyzdys. Žinoma, kai kurios jo išvados ir apibendrinimai reikalauja papildomų tyrinėjimų, galbūt net tikslinimo. Visgi, mano manymu, autoriui pavyko išvengti supaprastinimų, būdingų tokio žanro kūriniams ir gana objektyviai aprašyti trijų Baltijos tautų istorinę, politinę, kultūrinę bei socialinę raidą.

NUORODA

¹ Objektyvią to laiko įvykių kroniką Lietuvoje parašė egzilio istorikas Alfredas Erichas Sennas (Senn A. E. *Lithuania Awakening*. — Berkeley: University of California Press, 1990). 1992 m. knyga buvo išversta į lietuvių kalbą.

VLADAS SIRUTAVIČIUS